

A harmadik személynévmás az ugor nyelvekben.

Az ugor nyelvekbeli személyragok, melyek névszó- és igealakokban a birtokos-, meg az alany- és tárgyszemély mutatásával szerepelnek, jórészt nemcsak egy-egy nyelvben többféle különböző alakkal lépnek föl, hanem esetleg az illető személynévmásoktól is igen eltérők (pl. magában a magyarban van az első személyre: *-m*, több. *-muk* [*-unk*] és *-k*, meg többesi ragúl *-uk* a *tudjuk*-féle alakban; 2. szem. *-d*, több. *-tok*, és *-l*, nem tekintve az ind. praesens alakokra szorítókozó *sz-et*; 3. szem. *-ja* és *-a*, több. *-juk* és *-uk*, meg *-n*, több. *-nak*; a mordvinban: 1. *-m*, *-n*, több. *-ma*, *-nk*; 2. *-t*, több. *-ntt*, *-nk* és *-da*, stb. stb.) A ragalakoknak ezen változatossága nagyrészt abból ered, hogy a ragokká vált személynévmás-töknék jellemző kezdőhangzói más hangtani helyzetbe (t. í. szóközépi és szóvégi helyzetbe) jutván, az egyes nyelv hangfejlődése szerint esetleg másképen változtak mint a különálló névmásokban, a melyekben akár egészen változatlanúl is megmaradhattak: így pl. az 1. személynek jellemző *m* hangzója (f. *minä*, mord. *mon*, m. *mi* stb.) szóközépén vocalisközi helyzetben *v*-vé vált, a melyre azután *<u* következett, a m. *-j-uk*, vog. oszt. *<ou*, *u* = *<unk* ragban, míg szóvégi helyzetben a finn nyelv szükségképen *n*-vel cserélte föl; vagy a 3. személynévmásnak eredeti kezdő consonansa, mely a legtöbb ugor nyelvben *s*, a vogul és osztjákban pedig *t* és *l*, a m. *ö* (*öv*)-ben már nincs is meg, míg a 3-dik ragban *j* alakban mutatkozik. Másrészt meg a személymutató névmási elemek mellett még általánosan határozó vagy nyomatékosító ragok alkalmazása is tapasztalható, melyek az előbbiekkal érintkezvén egyszersmind változásuk módjára is hatottak, oly annyira, hogy néha egészen ki is szorították. Ilyen nyo-

matékosító mellékrag pl. az *-n*, mely a finn *-nsa*, mord. *-nza* 3. személyrag alakban a *sa* névmási elem előtt világosan elétűnik, de a melynek egyszersmind a m. *-d* 2. személyrag köszöni ezen alakját (e h. *-nd* v. ö. finn *kolmande* = m. *harmad*; míg ezen *n* nélkül a régibb *d* rag *l*-vé vált). A személyragok magyarázatához tehát mindenek előtt szükséges, hogy a személymutató névmási elemek eredeti alakját állapítsuk meg, mint a melyből az esetleges egyszerű vagy kombinált hangváltozás megindult. Vagyis: tudnunk kell, mik voltak a személynévmások egyszerű alaptói, a melyeket az ugor nyelvek ragokul alkalmaztak; és pedig különösen: milyen jellemző kezdő consonansaik veendőik föl, minthogy az illeszkedő ragokban a vocalis eredeti minősége úgys háttérbe lép.

A fölvetett kérdésre nézve semmi nehézséget nem okoz az 1. személy névmása, mely az összes ugarságban egyezőleg az *m* kezdőconsonanssal jelentkezik: finn *minä* (ego), cser. *mei*, mord. *mon*, lp. *mon*, zürj. votj. *me*, *mon*, magy. (több.: nos) *mi*, vog. *man* (nos; *äm*, *am* ego), oszt. *ma* ego (*muñ*, *meñ* nos). E szerint *m*, mely kezdőhangzóul különben csak néha *b*-vel és *n*-vel váltakozik, kétségtelenül az ugor 1. szem. névmásnak eredeti alaphangzója.

A 2. szem. névmása az ugarság legnagyobb részében *t*-vel kezdődik: magy. *te* («tu»), cser. *teñ*, mord. *ton*, zürj. votj. *te*, *ton*, lpS. *todn* (lpF. *don* csak későbbi változással, mint általában a *t* kezdetű szókban), finn *sinä* (e h. *tinä*, a több. *te* «vos» szerint); csak a vogul és osztjákban van *n*-vel: *nän*, *neñ* (több. *nan*, *neñ*). Hogy ezen *n* csak a néha mutatkozó explosiva: nasalis csere folytán keletkezett, abból látható, hogy a több. 2. szem. ragban az osztják nyelv még *t*-t is mutat föl (pl. osztB. *manleta* «menték», *manseta* «mentetek»). Ez előtt azt véltem, hogy az explosivának nasalissal való váltakozása egyszersmind amannak eredetibb lágy-ságára (*d* voltára) utal, tekintve, hogy az indogermán nyelvekben, melyek elejétől fogva a tenuis és media-féle kezdőconsonansokat szigorúan megkülönböztetik, csakis *d*: *n* csere tapasztalható, s hogy természeténél fogva a *d* közelebb esik az *n*-hez, mintsem a *t*. De számba veendő, hogy mind a zürjén-votják mind a magyar nyelv, a melyek pedig különben lágy explosivákat (*g*, *d*, *b*) is kezdőhangzókul alkalmaznak, csakis *t*-vel ejtik a 2. szem. névmást, s hogy az expl.: nasalis-csere a mutató névmástökökön is mutatkozik (finn *tä*, *tuo*, több. *nä*, *nuo*; cser. *tudo*, több. *nuno* stb.);

ezek pedig szintén a zürj.-votják és a magyar nyelv tanúsága szerint mégis csak eredeti *t* kezdőconsonanssal vehetők föl (zürj.-votj. *ta* ez, m. *te* ebben: *té-tova*. Ebből tehát a *t*:*n*-csere lehető volta is következik, s nincs okunk, hogy az ugor nyelvek majdnem tökéletes alak-egyezése ellenére, a 2. szem. névmást inkább *d*-vel, s nem *t*-vel vegyük föl. Mert más dolog az, hogy a 2. személyragban esetleg *d*-t találunk, melyet ugyanis első sorban a változott hangtani helyzetnél fogva beállott változásnak (lágnyulásnak) kell tartanunk.

Nehezebb már a 3. személynévmás eredeti kezdőhangzójának meghatározása, a mellyel most tüzetesebben akarok foglalkozni. Nagy változatossággal állnak előttünk az egyes nyelvbeli mostani alakok. Ugyanis kezdő *s*-vel: mord. *son* (ő), lp. *sodn*, *son*; *h*-val: finn *hän*; *t*-vel: vog. *täu*, *ta*, osztIrt. *teu*; *l*-vel (ill. *l*-vel): osztB. *lu*, S. *leuz*; kezdő consonans nélkül: m. *ö*, *ü* (öv-é). A cseremiszbén a tképi személynévmás helyett szolgál mutató névmás *tudo* (több. *nuno*), tkp. «az», de az *-ž* (-*žo*, -*že*) személyrag után ítélve, olyan volt ez valaha mint a mordvinban (*son*): t. i. *šén* (v. ö. *meñ*, *teñ* 1., 2. szem., a mord. *mon*, *ton* ellenében). Szintígy a finnE.-ben is *tema* (fS. *tämä* «ez») szerepel a közönséges finn *hän* helyett. Félre hagytam a zürj.-votj. *si* (*sija*), *so*-t is, a mely «ő» meg «az», de tkp. mutató névmás, minthogy többesi töje a zürj.-ben még *ni* (*nija*), holott az igazi személynévmások a többesben változatlan kezdőhangzóval mutatkoznak: mord. *sin*, *siñ* (ők), lp. *sije*, *si*, f. *he*, vog. *tan*, osztIrt. *teg*, B. *li*, S. *lez*, m. 'ök. Annyi bizonyos, hogy valamennyi ugor nyelvben a mutató névmástól külön vált 3. személynévmás volt, sőt legtöbbszörében most is van, csak az a kérdés, vajjon valóban azonegy szó (névmástő) jelentkezik-e most többféle alakban, vagy eredetileg több külön szó (névmástő) szolgált a 3. személy mutatására. Eleve is azt várjuk, hogy az egyezőleg meglevő 1. és 2. személynévmások mellett és velük együtt a 3-dik névmás is egyformán állapodott meg, azaz még az ugor alapnyelvben alakult meg egyféle töje. Mert azt is látjuk, hogy az egyes ugor nyelvekben a 3. névmás egészen párhuzamosan alakul, vagyis egyrendbe tartozónak mutatkozik az 1. 2. szem. névmásaival: a vogulban van a *täu*-nek dualisa *tēn*, úgy mint 1., 2. *mēn*, *nēn*; szintígy a lappban dual. 3. *soaj*, úgy mint 1., 2. *moaj*, *toaj*; a mordvinban plur. 3. *sin*, úgy mint

1. 2. *min, tin*, s a finnben 3. *he* úgy mint 1. 2. *me, te*. Meg kell tehát próbálnunk, vajjon igazolható alakegyeztetés útján a meglevő többféleségben az egyféle eredeti alapalak még fölismerhető-e?

Erre biztat is az a körülmény, hogy a meglevő ötféle 3. szem. névmás (*s, h, t, l, ')* mindjárt egész biztossággal csak kétfélére redukálható. A finn *hän* ugyanis egybeesik a mord. *son* (**sön*)-vel, mert tudva van, hogy f. kezdő *h* általában sziszegő spirans (*s*-féle) hang helyébe lépett (v. ö. f. *haara ramus* és *saara: atran saarat lignum aratri bifurcum, hambasa dens* = lit. *žambas*); úgy is még *s* maradt meg, előző *n* oltalma alatt, az *-nsa* szem. ragban. E szerint már három nyelvnek, a finn, lapp és mordvin nyelvnek ugyanazon harmadik névmása volt: *sän* vagy *sön* (magashangú vocalissal, a melynek a mord. *soüde-nzu, soüde-nze* ablat.-alakban még némi nyoma maradt); s ezekhez bizonyosan régiebben még két nyelv csatlakozott, elavult 3. személynévmásával: a cseremiszi és a zürjén-votják nyelv, a melyekben ugyanis *s(z, š)*-féle 3. személyrag van. Továbbá pedig nem lehet affelől sem kétség, hogy a vogul *täu* (*tav*) meg az osztIrt. *teu* és osztB. *lu* egymásnak csak hangalaki változatai, melyek e két, amúgy is szorosabb testvéri vagy dialektusi viszonyban álló nyelvnek szabályos hangalaki eltéréseinek felelnek meg. Erről meggyőződhetünk, ha azon szóegyezési eseteket tartjuk szemünk elé, a melyekben a szókezdő vog. *t* szint-olyan osztB. *l* (illetőleg *l̥*) és Irt. *t* felel meg:

<i>täner</i> (<i>tänger</i>) egér	<i>teñer</i>	<i>lenkir</i> (<i>lengir</i>)
<i>tār, tar</i> gyökér	<i>turt</i> (S. <i>łort</i>)	<i>lēr</i>
<i>tē-</i> (<i>taj-</i>) enni	<i>tēv-</i>	<i>lē-</i> (<i>lev-</i>)
<i>tān</i> ín (nervus)	<i>ton</i>	<i>lōn</i>
<i>tol-, tq̄l-</i> olvadni		<i>lola-</i>
<i>tāl</i> öl (klafter)	<i>tet</i> (S. <i>lül̥</i>)	<i>lal</i>
<i>tule</i> ujj	<i>tuj</i>	<i>luj</i>
<i>tōp, tūp, tuop</i> evező lapát	<i>tūp</i> (S. <i>lūp</i>)	<i>lōp</i>
<i>tañ-, tong.</i> akarni	<i>tañ-</i> (S. <i>łañ</i>)	<i>lañg-</i>
<i>tal-</i> hajóra szállni, <i>talt-</i> hajóra tenni		<i>lel-, lelt-</i>
<i>tērpi</i> orvosság		<i>larbi</i>
<i>tolmaq̄</i> tolvaj	<i>tōtm-</i> (lopni)	<i>lolmaq̄</i>
<i>tū</i> nyár	<i>tuñ</i> (S. <i>łoñ</i>)	<i>luñ</i>
<i>tu-</i> bemenni	<i>tañ-</i> (S. <i>łañ-</i>)	<i>loñ-</i>

<i>tuit hó</i> (nix)	<i>tonť</i> (S. <i>lant'</i>)	<i>lońs, loś</i>
<i>tur tó</i>	<i>tōr</i> (S. <i>lār</i>)	<i>lor</i>

Látni való tehát, hogy a vog. *täu* és osztB. *lū* (e h. *leu*, v. ö. Irt. *teu*) egyazon szó; de azt még sem mondhatjuk, hogy egyik a másiknak eredetibb alakja, teszem hogy *leu* a *täu*-ből változott el, mert osztIrt.-ban is *teu* van. Ez utóbbi dialektusnak tanúsága ez esetben nem döntő, minthogy abban akár eredeti *l* is cserélődik föl *t*-vel, pl. *tīt* lélek: osztB. *lil*, de a vogulban is *lil*, m. *lélek*, zürj. *lol*, finn *löylä*; Irt. *tau* ló: B. *lovi*, vog. *lū*, m. *ló*. Egyelőre e kérdést abban hagyván, még azt constatáljuk, hogy az azonos vog. *täu*, oszt. *lu* (*leu*) «ö»-hez maga a magyar *ö*, *ü* névmás is csatlakozik (teljes töje *öve*, *üve*, ebben: *övé* e h. *övéje*) azon hangalaki viszonynál fogva, hogy az egymásnak megfelelő vog. *t*, osztB. *l* kezdőhangzó ellenében a magyar szóalak több esetben minden kezdőconsonans hijával van, vagyis azt elejtette: *täñer*, *lengir* ellenében van m. *egér* | *tār*, *lēr* — m. *ér* | *tē*-, *lē* (*lev*-) — *ev*- enni | *tān*, *lōn* — m. *ín* (*ina*) | *tol*-, *lola*- — m. *olvad*- | *tāl*, *lal* — m. *öl* | *tule*, *luj* — m. *ujj*. A másik rendbeli 3. személynévmás tehát három változatú egyazon szó: *täu*, *lu* (**leu*), *ö* (*öve*).

De habár a hármas változatú vog.-oszt.-magy. 3-ik személynévmásnak egyféle eredeti alakját még nem tudjuk is, mégis már fölismerhetjük, hogy ezzel a többi ugor nyelvekbeli *sän* v. *sön* (f. *hän*) névmás egy és ugyanazon szó lehet. Azon szók ugyanis, melyek a vogulban *t*, osztB.-ban *l* kezdőhangzóval vannak s a magyarban ennek hiányát mutatják, a többi ugor nyelvekben az ezekbeli 3-ik személynévmással egyezőleg dentalis spirans-féle (illetőleg a finnben *h*) hangon kezdődnek: *täñer*, *lengir*, *egér* = mord. *šejer*, zürj. votj. *šir*, lp. *süära*; finn *hiire* | *tē*-, *lē*- (*lev*-), *ev*- = mord. *seve*-, finn *syö*-, zürj.-votj. *šoj*-, *si*- | *tān*, *lōn*, *ín* = mord. *san*, cser. *šön*, lp. *suona*, f. *suone* | *tol*-, *lola*-, *olvad*- = mord. *sola*-, cser. *šol*-, zürj.-sil-, lp. *šolkete*-, f. *sulaa*- | *tal*, *lal*, *öl* = mord. *sel*, cser. *šülö*, zürj.-votj. *sil*, *sul*, lp. *salla*, f. *syle* | *tule*, *luj*, *újj* = lp. *čute*, *čuvde*, zürj. *čuń*. Ennek fölvétele tehát, hogy a *säu* v. *sön* 3. személynévmás alapjában (*sü-n*) a vog.-oszt.-magy. *tän* (*tä-v*), oszt. *lu* (**le-u*), m. *ö* (*ö-v*) névmással azon egy szó, megfelel abbéli várákozásunknak, hogy az ugor nyelvek, melyek az 1. és 2. személyre egyazon közös névmástövel bírnak, ugyanilyen egyféle névmástövel látták el a 3-ik személyt is.

Most csak az a kérdés van hátra, hogy melyik az eredeti alak? — Eddigelé azon nézetet vallottam, hogy azon alakot kell elsőnek tartanunk, a mely dentalis explosiván kezdődik, azaz a vog. *tä-u-t*, s hogy a dentalis explosivából egyrészt az *s*-féle hangot, másrészt az oszt. *l* (illetőleg *l*) hangot lehet mint gyengülést megmagyarázni; az oszt. *lu*-beli *l*-et tekintve egyszersmind az explosivát lágy alakjában vettem föl (l. UgSzőtár 845. l.). Igaz, hogy a nyelvek hangváltozásában általában az ejtés könnyítésére való törekvés mutatkozik, s így maga a változás is rendszeren gyengülésképen, az erősebb articulatiójú hangzó lazább ejtésűvé váltával jelentkezik; s így nevezetesen az explosivát csak követni szokta a megfelelő spirans, s nem megfordítva. De meg kell engednünk, hogy néha ezzel ellenkező hajlam, a hangerősülés, mely az ejtő organumnak nagyobb energiájával jár, érvényesül. Elég közönséges, mint ide számítható jelenség, a zöngés consonansnak zöngétlennel való felváltása (*media: tenuis*), a melynek jeles példáját a germán nyelvekbeli «*lautverschiebung*» nyújtja s a mely ezen kívül a szóközépi explosivákra nézve, bizonyos föltétel mellett némely finn dialectusban meg a lapp nyelvben tapasztalható (*käde: käte: lp. kietta; luge: luke: lp. lokke: (de: lojam)*). Rítkább már a spiransnak fölcserelése explosivával, de ennek is tudjuk már példáját, jelesen a dentalis hangsort illetőleg: a görög-attikai $\tau\tau$, mely jóniai és dór $\sigma\sigma$ -nek felel meg, a mely pedig egyszersmind régibbnek van kimutatva ($\varphi\lambda\acute{\alpha}\tau\tau\omega$ — $\varphi\lambda\acute{\alpha}\sigma\sigma\omega$, stb.: lásd ennek fejtegetését Curtius, Gr. Etymol. ⁵ 666. l., hol párhuzamúl még olasz dialektusból van idézve: *tiliba* = lat. *siliqua*); ehhez számítható még $\tau\acute{\epsilon}\lambda\tau\omega\upsilon$ = szkr. *takšan*, meg a *ts*-nek *tt*-vé való assimilatiója, mely a nyugati finnség bizonyos részében közönséges divatú: *itse, katso, metsä* helyett: *itte, katto, mettä*, megjegyezvén, hogy az *itse* a cser. *eške*, mord. *es*, zürj. *as* tanúsága szerint eredetileg csakugyan spiranssal (*s* hanggal) volt.

Ha ezen, amúgy kivételes hangváltozást, mely szerint a dentalis explosiva (*t*) a spirans után áll be, a 3. személynévmás fent említett ugor alakjaira is lehet alkalmazni, állítván, hogy nem *tä* (a vogul *tä-u*-ben), hanem a mord. lp. finn *sän* v. *sön*-beli *sä* az eredeti alak, alkalmasabban határozhatnók mind a három személynévmás kezdő consonansait, t. i. 1. *m*, 2. *t*, 3. *s* — mintsem a fent jelzett nézetem mellett, mely szerint mind a 2-ik, mind a 3-ik

személynévmástót szinte azonos eredeti alakokkal kellene fölvenni (*tä*, illetőleg *dä*), s e bajon legfeljebb azzal lehetne segíteni, hogy az eredeti, de most szorosabban meg nem határozható vocalisatiót különbözőnek tartanók. Pedig abból, hogy jelenleg valamenynyi ugor nyelvben a 3-dik névmás kezdőconsonansával is érezhetőleg a 2-diktól különbözik, méltán következtetni kell, hogy már eredetileg is volt meg ilyen különbözőség. Minden esetre az ugor 3-dik személynévmás eredeti kezdő consonansának kérdése legalkalmasabban úgy oldható meg, ha elfogadjuk, hogy az ugarságnak amúgy is legnagyobb részében meglevő *s*-féle hangból vált a vog. *t*, és oszt. *l*; a magyar 'öv-ről elesett kezdőconsonans úgy is legkönnyebben *s*-félének vehető föl, tekintve, hogy csak ilyen eshetett el az *epe* szóról, mely nem csak a mord. zürj. finn nyelvekben hangzik *säpä*, *söp*, *sappe*-nak, hanem osztB.-ban is *sip* (v. ö. UgSzót. egész cikket az oszt. *šenk*, vog. *senχ-l*- szókkal).

Hogy a bár kivételes, de mégis lehetséges *s* : *t*-féle hangcsere csakugyan végbe ment a vogulban — mind azon szók kezdetén, melyekben úgy mint a *täu* névmásban a kezdő *t* egyszersmind oszt. *l*, s a finn mord. lp. zürj. cser. nyelvekben *s*-féle (illetőleg *h*) hanggal áll szemben, egyenes bizonyítást nyer abban, hogy egy-két esetben az *s*-ből kiinduló változás (*t* vagy *l*) csak félig ment végbe, azaz vagy az osztjában vagy a vogulban még megmaradt a többi ugarságbeli *s*-féle hang. A fentebbi *t-l-s*'-féle hangcsere példáihoz csatlakozik ugyanis: vog. *tarqs* spanne, spithama = m. 'arasz, de osztB. *sores* (s nem *lores*) | vog. *täpus*, *täksi* autumnus = m. 'ösz (finn *syksy*, *sügis*, *syys*, mord. *šoks*, cser. *šeže*, lp. *čakča*, votj. *sizil*), de oszt.-ban is még *sugus*, *sūs* | vog. *tqs*-száradni = m. 'asz-aszni = osztB. *sos*- (nem *los*-) || osztB. *lī*, *līj* pus, sanies (*līji*-genyedni, rothadni), osztIrt. *tej* = m. *ev* (lp. *sāja* pus, mord. *sī*, *sija*), de vogL. is még: *sāj* eiter, eiterung (*sāj*-, *sāj*t-eitern) | osztB. *lābit* (*lapt*), S. *lābet* (m. *hét septem*), = vog. *sāt* (e h. *süb-t*, v. ö. vog. *nāt* *ætās*, *āt crinis* = osztB. *nubit*, *ubit*). Most az is érthető, hogy miért van az osztjában egymás mellett *lumitta saχ* és *summitta saχ* «ruha». Egyuttal megjegyzem, hogy az osztB. *l* csak egy vidéken, Obdorszkban hangzik tiszta *l*-nek a mint mi ejtjük, különben pedig vegyes hangzónak (*l̥ l̥*), melynek elején dentalis explosiv hangelem, de néha még spiransféle hang is hallható. Ahlqvist leírása szerint: «néha ezen vegyes hangzóban egy kevés az *s* hang-

ból is hallható, a miért is az oroszok ilyennel való szót átvevén azt egyenesen *s*-vel ejtik: or. *copb* áradástó = *lor* (*tör, lör*).» Ilyen vegyes hangzó szépen beválik átmeneti hangnak, mely egyrészt a tiszta *t*-hez (vog. és osztIrt), másrészt az osztB. *l* és végre tiszta *l*-hez segíti át az ejtést.

A 3. személynévmásnak e szerint kezdő *s* hanggal fölvett eredeti tőalakjából pedig a 3. személyragnak tisztán névmási eleme is megfejtethető, a mint az egyes ugor nyelvekben jelentkezik. Többnyire úgysis épen az *s* hangot találjuk e ragban: mord. *-za* (*-zo, ze*), az intervocalis helyzetben lágyult *z*-vel (*sodaza, sodazo* tudjon ő, *kudozo* háza); cser. *-žo, žö* = *kodožo, poktožo* hajtson; finn *-h-n*, az intervocalis *s*-nek szokott gyengülésével (*h*) *s* úgysis az önálló névmással *hän* egyezőleg; meg csatlakozó *n* segédraggal: mord. *-nza* (*-nzo, -nze*), finn *-nsa*, a mely alakhoz egyszersmind az *n* kiszorultával a lp. *-s*, zürj.-votj. *-s, z* 3. ragalakok is számítandók. De midőn a vogulban és osztjákban a ragnak szintén úgy, mint a 3. névmásban *-t* és *l* a hangzója: vog. *nētü* neje, *poget* fia (vagy *kietitü* küldi őt, *lisle* ette őt), szükséges számba vennünk, hogy egyéb esetben is az *s*: *t* és *l* consonansoknak az illető nyelvekben való váltakozása a szó közepén (illetőleg végén) is tapasztalható. Legjobb példa erre az ugor «*máj*» szó, többféle változataiban: 1. *s*-vel: finn *maksa* (= lp. *muokse*, mord. *maksa*, cser. *mokš* zürj.-votj. *mus*); 2. *t*-vel: vog. *majt, mǰjte*, osztIrt. *mūgot*; 3. *l*-vel: osztB. *mugol* (S. *mugol*). V. ö. még: cser. *üpsš*, zürj. *is* odor (szag) = vog. *ät*, osztB. *ēbil* (*ēpl*), osztIrt. *ēbet* id. — De még más nyelvek teréről is nyerünk igazoló példát, hogy ily helyzetben levő (*t*. i. szóközepi, szóvégi) *s*-féle hang *t*-be meg *l*-be mehet át. A törökségnek legkeletibb tagjában, a jakut nyelvben, az általánosan *s*-vel (illetőleg *z*-vel, *š*- és *ž*-vel) jelentkező 3. személyrag (pl. *ata-si* atyja, alt. *adazi*, csuv. *a-še*; *ihisi* ketteje = csuv. *igeš*; meg az egy. 3. imper. alakban: *bolsun* legyen ő, *alsin* vegyen = alt. *alzin*, *polzun* stb.) — *t*-vel van, pl. *aγa* atya = *aγata* ő atyja, *oγoto* gyermeke: imper.: *t-n*: *sanātīn* gondoljon, *siätin* egyék). Ugyancsak a jakutban a több. 1., 2. személyragok, melyek a többi törökségben *z, s* hanggal végződnek (*-miz* vagy *-biz, -ñiz* vagy *-giz* stb.), csak a csuvasban vált *z*-ből *r*: *mīr, -ir*) megint *t*-vel lépnek föl: *-bit, -git*: pl. *aγabit, aγaγit*); pedig hogy itt előbb a jakutban is *s* hang volt, bizonyítják még a jak. önálló személynévmások, melyek a többi

törökséggel egyezőleg *s*-esek: *bisigi* mí, *äsigi* (e h. *säsigi* tí) = köz-tör. *biz*, *siz*. Hozzájárul még a jakut *-mat* (*-pat* stb.), mint a tagadósított igetőnek nom. præsentis végzete = ktör. *-maz* (*-mas*), míg a megfelelő állítólagos igealak megint a többi törökséggel egyezőleg *r*-en végződik, a mely a *maz*-beli *z*-re utal, mint régibb alakjára. Szintígy a néhány tör. nyelvben használatos *-miš*-féle nom. præteriti hangzik *-mit* (*bit* stb.)-nek a jakutban. Másrészt a szóközépi vagy szóvégi *s*-nek *l*-vé válása mellett is szolgáltat igazoló példát a törökség, a csuvas nyelv mutatván föl számos esetben ilyen *l*-et a ktör. *š*, illetőleg *s* ellenében: pl. *čol* kő, *čil* fog = tör. *taš*, *tiš* (jak. *tas*, *tis*); *pilik* öt = *biš*, *beš* (*biäs*); *otmel* = *alt-miš* hatvan stb.; sőt egy ilyen példa a magyarban is akad: a dunántuli *-hol* e h. *-hoz* névutó (pedig *hozzám* stb. szerint a *-hoz* minden bizonynyal az eredetibb alak). Mindezekből világos, hogy a vog.-osztják *t*- és *l*-vel való személyrag csakugyan régibb *s*-féléből válhatott, s koránt sem következik, hogy a vogul-osztják nyelv csak azután alkalmazta a 3. névmást személyragúl, hogy annak kezdő hangzója már *t*-vé és *l*-vé vált. Csak azt kell még megjegyeznünk, hogy a vogul nyelv a ragúl alkalmazott névmásban az *s*-nek mind a kétféle fejlődésének hódol, mert a tárgyas igeragozásban *t* mellett van még *l* is, mint a 3. személy mutatója, míg az osztjában az egyféle *l* uralkodik. Sőt egészen el is tűnik a ragnak consonansa: *piä* e h. *pitä*, a mi azonban ép oly könnyen előző **pizä* *s* ebből *pihä*) alakból érthető meg; *kvölä* háza: **kvoleä*, *kvolezä*-ből.

Hátra van még a magyar nyelvnek 3. személyragja, mely a névmástöbéli consonanst részint még *-j* alakban tartotta fenn, többire pedig az előző vocalisba olvasztotta vagy pedig nyomtalanúl elvesztette (*tudja*, *tudjuk* stb., *lova* e h. *lovä* = *lovajo*; *lovok* v. *lovuk* e h. *lovo'ok*). Már pedig ezen alakok is szépen megférnek a névmási ragnak eredeti *s* alakjával. Hogy jelesen a *j* alak a magyar hangfejlődésnek megfelelő, egyszeriben a *mäj* (*mäja*) szótó mutatója = vog. *majt*, oszt. *mugol*, finn stb. *maksa* e h. *magasa*; mert látni való, hogy a hosszú *ä*-val való *mä* rész = *maga*, *mugo*, *maj*; a *-ja* pedig = *-sa*, *-l*, *-t*. E szerint a *lovä*, illetőleg *lovajo* alakot előző *lovazo*-ból kell magyaráznunk; megjegyezvén, hogy a vocalisközi *s(z)*-nek gyengült utódja rendszerint *h*, de *j* is — mely úgysis a magyarban *h*-val szeret váltakozni (*fehër*, *fejér*), — a mi mellett még analogiául föl lehet hozni, hogy tájnyelviileg van *ájom* e h.

ásom, vagy oszm.-törökben: *bilmejiz, almajiz* e h. *bilmeziz alma-
ziz*, (s továbbá *bilmezmiiz, almazmiiz*). Úgy látszik, hogy a magyarban
csakugyan az *s(z)*-nek mind a két változása *h* és *j* szerepelt (úgy
mint a vogulban *t* és *l*): mert a rageonsonansnak nyomtalan el-
tűnése legkönnyebben előző *h* fölvételével magyarázható: *lovok* v.
lovuk, ebből: *lovohok, lovők* (= ered. *lovozok*); *tudom*, ebből: *tudo-
hom, tudōm* (= ered. *tudozom*).

BUDENZ JÓZSEF.